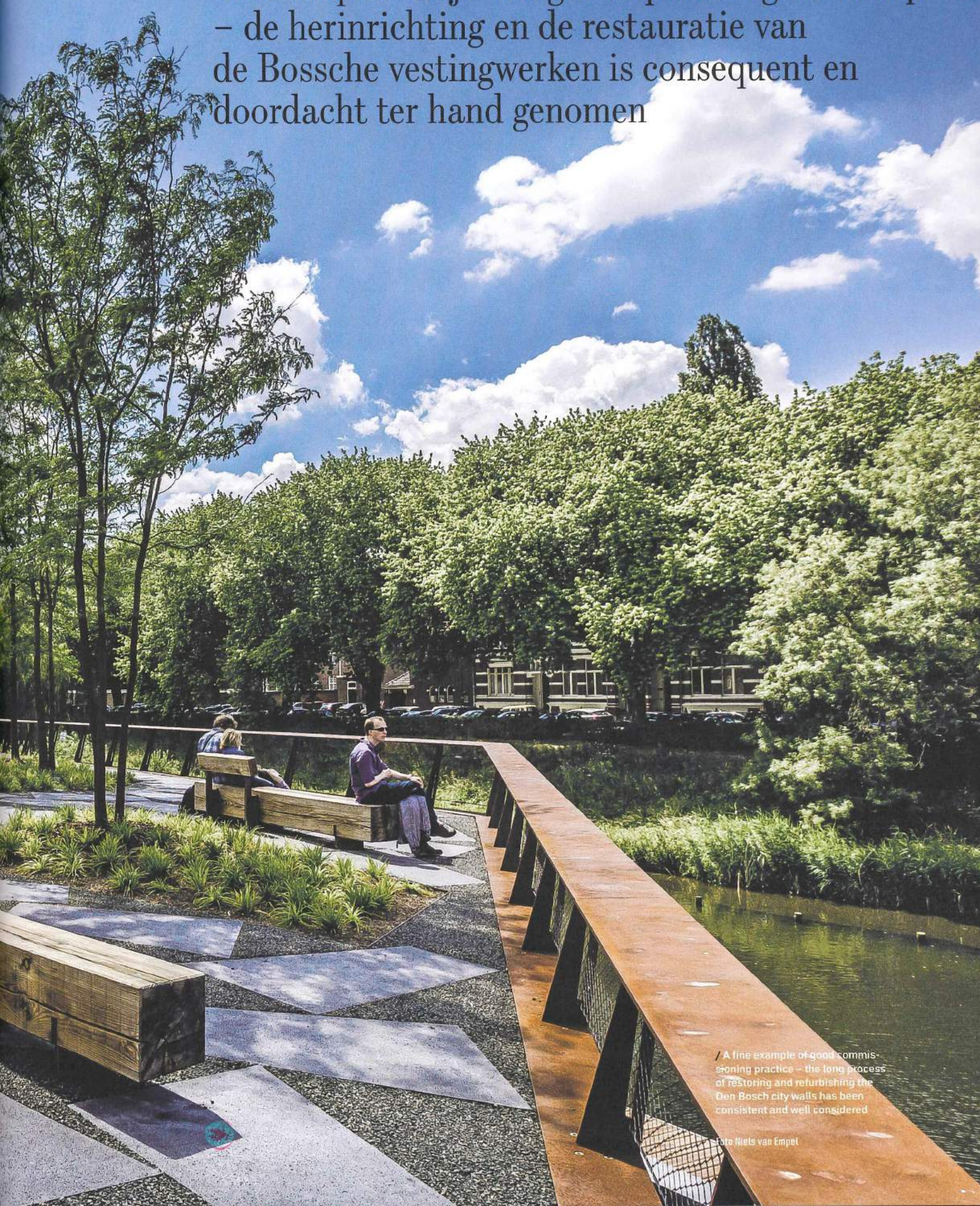

Een knap staaltje van goed opdrachtgeverschap – de herinrichting en de restauratie van de Bossche vestingwerken is consequent en doordacht ter hand genomen

/ A fine example of good commissioning practice – the long process of restoring and refurbishing the Den Bosch city walls has been consistent and well considered

Foto Niels van Empel

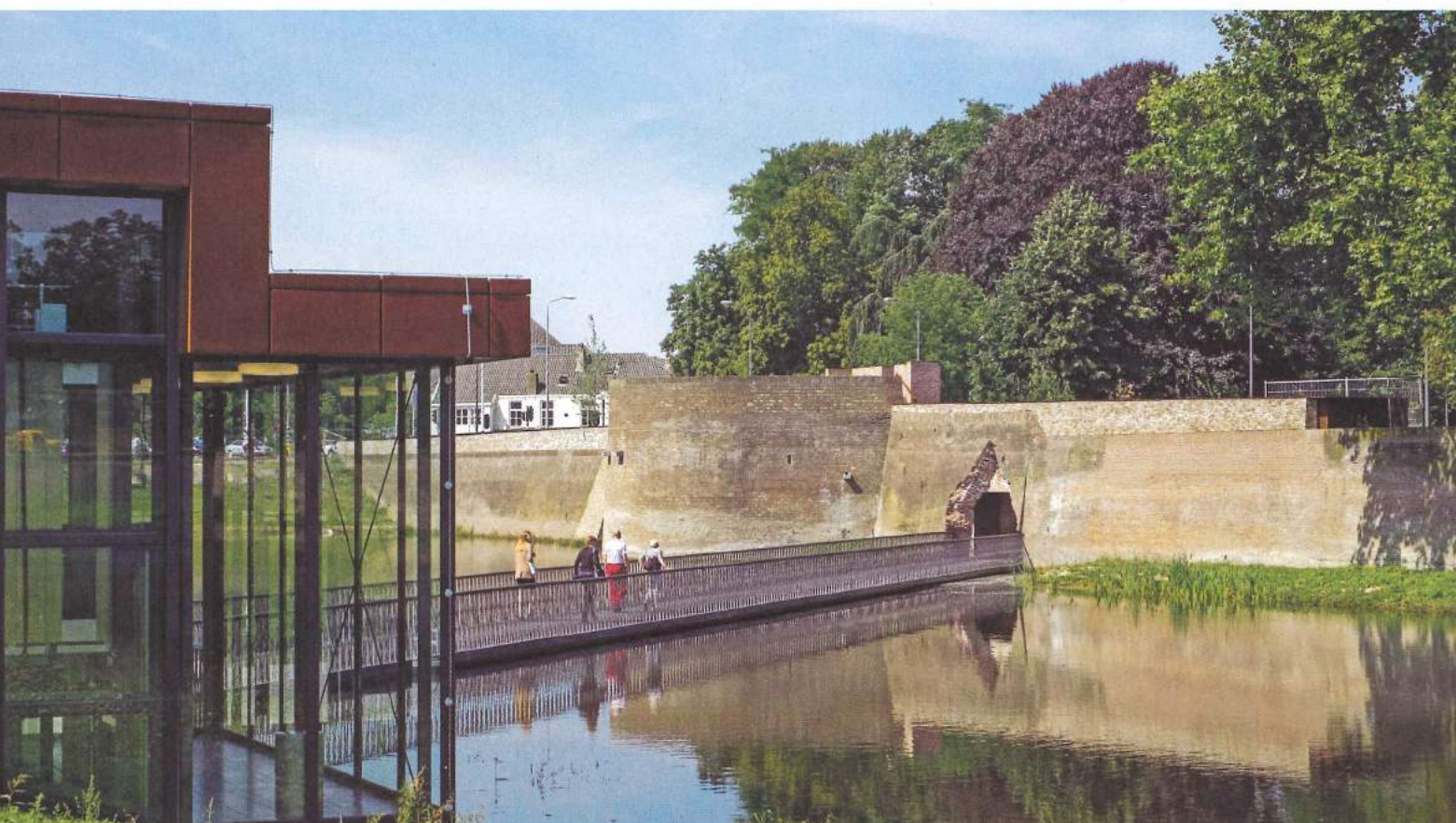

Bolwerk Sint Jan, op de plek waar eens een oude stadspoort stond, is weer een aangename plek. In het gebouw een restaurant en informatie-

centrum, op het dak een stadsparkje.
/ Sint Jan bastion, the site of a former city gate, is once again a pleasant public space. The building houses a restaurant

and information centre; on the roof is a small park.

Foto Paul Buitenhek

Aan de zuidoostkant is een deel van de vestinggracht teruggebracht. Daaronder een parkeergarage, waar vanuit bezoekers via een brug en door een

bres in de oude vestingmuur naar de binnenstad kunnen lopen.
/ Part of the moat along the south-east edge of the old city has been

re-excavated. From an underground car park visitors can walk over a bridge and through an opening in the old wall to the city centre.

Foto MTD Landschapsarchitecten

Den Bosch heeft door jarenlange liefdevolle aandacht zijn verwaarloosde vestingwerken weer fier op de kaart gezet / After years of dedicated attention, Den Bosch has restored its neglected city walls to an object of pride

TEKST MARK HENDRIKS

Wie vanaf het Bossche treinstation naar de binnenstad wandelt, ziet vanaf de brug over de Dommel het splinternieuwe bolwerk Sint-Jan. Op de plek waar eind negentiende eeuw het oorspronkelijke bolwerk gesloopt is, staat nu een cortenstalen gebouw. Het bouwwerk herbergt onder andere een restaurant en een informatiepunt – binnen zijn tevens de restanten van een oude stadspoort zichtbaar. Op het dak is een klein stadspark gemaakt met een zes meter lange picknicktafel en elf gledijsia's. Aan de andere kant van de binnenstad trekt de heringerichte stadswalzone veel bekijks. Hier is onder de weer open gegraven vestinggracht een parkeergarage gebouwd. Een kaarsrechte brug over het water leidt wandelaars vanaf de entree van de garage door een bres in de monumentale vestingmuur naar de heringerichte Casinotuin. Beide projecten – het cortenstalen gebouw en parkeergarage – zijn onderdeel van een jarenlange operatie om Den Bosch als vestingstad op de kaart te zetten. De vestingwerken zijn niet alleen gerestaureerd, maar ook getransformeerd tot aangename openbare ruimtes. Een knap staaltje van goed opdrachtgeverschap, aldus de selectiecommissie van dit jaarboek. De gemeente heeft de herinrichting en restauratie van de vestingwerken consequent en doordacht ter hand genomen. De commissie roemt het besluit om een planteam te formeren dat jarenlang de koers en de kwaliteit van de deelprojecten bewaakte. De routing in de stad is verbeterd, de stadsplattegrond weer logisch en leesbaar.

Halverwege de jaren negentig lagen diezelfde vestingwerken er verlaten bij. Binnen de gemeente bestond nauwelijks belangstelling voor de oude verdedigingsmuren en de gemiddelde Bosschenaar dacht bij het fenomeen 'vestingstad' aan Heusden of Naarden.

Toen in 1995 de Maas buiten zijn oevers

trad kwam een vergeten functie van de vestingwerken aan het licht. Naast het tegenhouden van de vijand in tijden van oorlog, dienen de vestingwerken namelijk ook als bescherming tegen overstromingen. De historische binnenstad ligt immers in de gevarezone, op een oude donk in een laag en nat moeras. De muren bleken evenwel als waterkering niet meer te voldoen. Door achterstallig onderhoud zag de gemeente zich geconfronteerd met een enorme restauratieopgave. Maar er was nauwelijks geld en de kennis was beperkt – ondanks de noodzaak van waterveiligheid dreigde het restauratieproject op de lange baan te worden geschoven.

Enkele gemeenteambtenaren – waaronder Peter van Roosmalen van de toenmalige afdeling Stadsbedrijven en Hans Meester van Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten – verzonnen een oplossing: de restauratie van de vestingwerken moest niet op zichzelf staan, maar gekoppeld worden aan stedelijke ontwikkeling, aan de ambitie om de muren op stedenbouwkundig niveau een hedendaagse betekenis te geven. In die periode deed het Belvédère-denken van 'behoud door ontwikkeling' zijn intrede en de Bossche benadering viel dan ook in goede aarde bij het gelijknamige projectbureau en de toenmalige Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). De eerste cofinanciering was binnen.

De gemeente stelde een multidisciplinair planteam samen, met onder meer een archeoloog, bouwhistoricus, stedenbouwkundige, landschapsarchitect en ecoloog. Aan dit team werden de architecten Marc van Roosmalen en Marlène van Gessel en landschapsarchitect Martien van Osch van Bureau Oslo (in de beginjaren werkzaam bij Buro Lubbers) toegevoegd. In 1999 schreef dit team het ontwikkelingsplan 'Versterkt Den Bosch', enerzijds een toekomstvisie voor de gehele vesting, anderzijds een inventarisatie van denkbare projecten en in-

grepen, waaronder de genoemde stadswalzone. Toen al was sprake van een looproute door de muur en een parkeergarage onder de herstellende gracht. Dit laatste had te maken met het autovrij maken van De Parade, het plein naast de Sint-Janskathedraal.

Het team had tevens de taak om alle deelprojecten uit te werken tot inrichtingsplannen. Door de aanwezigheid van de verschillende vakgebieden kwamen relevante aspecten tijdens het ontwerpproces automatisch op tafel, zoals financiële haalbaarheid, ontwerpqualiteit, planologische voorwaarden, stedenbouwkundige aansluiting, mobiliteitskwesties en de historische betekenis van een plek. Ook nieuwe vraagstukken kwamen aan bod, zoals de aanleg van een bergbezinkbassin onder het bastion Maria.

Essentieel voor het welslagen was het creëren van maatschappelijk draagvlak en voldoende financiële middelen. Zo ging men na het vaststellen van het ontwikkelingsplan direct aan de slag. Door het snel realiseren van de eerste deelprojecten – zoals de aanleg van een steiger en stadsbalkon bij de Groote Hekel, een inlaat op de hoek van de Oude Dieze en de Zuidwal – en het betrekken van bewoners en groeperingen nam de steun voor het project toe. Door de brede scope wist men geldstromen uit andere vakgebieden aan te boren, van bedrijven, uit Europese subsidies of, in het geval van de stadswalzone door inkomsten uit parkeergelden. Uiteindelijk is voor elke euro die de gemeente investeerde vier euro van buiten gehaald.

Tot slot twee andere succesfactoren: het besluit om al die tijd één wethouder portefeuillehouder te maken, zodat politieke steun lange tijd gewaarborgd was (inmiddels hebben vier colleges zich achter het project geschaard), en de afstemming tussen verschillende gemeentelijke afdelingen. Dat de gemeentelijke historici altijd achter het project hebben gestaan valt te prijzen. Een bres in een monumentale muur zou op veel plekken ondenkbaar zijn.

PROJECT
restauratie en herontwikkeling
vestingwerken

LOCATIE
Den Bosch

ONTWERP
1998 – 2017

UITVOERING
1999 – 2019

ONTWERPERS
speciaal geformeerd planteam
(gemeente; Van Roosmalen Van
Gessel architecten e.p.; Bureau
OSLO. Vanaf 2016: gemeente;
Hans van Heeswijk Architecten;
MTD Landschapsarchitecten).
Deelproject stadswalzone door
Van Roosmalen Van Gessel
architecten e.p.; MTD
Landschapsarchitecten; Studio
Leon Thier; Arcadis

DISCIPLINES ONTWERPTEAM
archeologie, bouwhistorie,
restauratietechniek, steden-
bouw, landschapsarchitectuur,
architectuur, ecologie, openbare
ruimte, verkeer

OPDRACHTGEVER
gemeente 's-Hertogenbosch
(kerngroep vestingwerken)

FASE IN TOTALE TRAJECT
van ontwikkelingsplan tot
realisatie

FINANCIERING
€ 55.000.000,- (exclusief par-
keergarage in stadswalzone)
door gemeente, Europese Unie,
rijk, provincie Noord-Brabant,
bedrijfsleven

BEHEER
gedetailleerd beheerplan;
afdrachten uit vaarconcessie
Binnendieze ingezet voor beheer

18 jaar werken aan de vestingwerken
in beeld.
/ 18 years of work on the city walls.

Na onder andere het vertrek van enkele sleutelfiguren en het aantreden van een nieuwe wethouder is een aantal verandering doorgevoerd. Belangrijkste wijziging betreft de samenstelling van het planteam. Voor het sluitstuk – de herinrichting van het Wilhelminaplein, waar vroeger de Pieckpoort stond – schreef de gemeente een aanbesteding uit. MTD Landschapsarchitecten (ook betrokken bij de stadswalzone) en architect Hans van Heeswijk kwamen als winnaars uit de bus en nemen plaats in het planteam, ten koste van Van Roosmalen Van Gessel en Bureau Oslo. Aan de ene kant is het vreemd om met het einde in zicht een succesvol team te wijzigen. Aan de andere kant kunnen nieuwe leden andere inzichten inbrengen. De continuïteit en het kwaliteitsniveau zijn volgens de gemeente in ieder geval niet in het geding – daar zorgen de twee nieuwe bureaus en de ambtenaren die wel lid blijven voor.

/ Den Bosch, the capital of the province of Noord-Brabant, is an old fortified city. However, the medieval fortifications had become severely neglected, which was rudely discovered in 1995 when they proved to be an inadequate defence against the swollen river. The same design team worked for eighteen years to restore and refurbish the fortifications. Walls, parks, buildings and routes were all taken in hand in what the selection committee calls a fine example of good commissioning practice. The committee lauds the decision to form a planning team that kept the project on course throughout the years and safeguarded the quality of the individual projects. The routing in the city has been improved and the urban structure is now more logical and legible.

LOCATION Den Bosch
DESIGNERS City of Den Bosch; Van Roosmalen Van Gessel architecten; Bureau OSLO. Stadswalzone: MTD Landschapsarchitecten; Van Roosmalen Van Gessel architecten; Studio Leon Thier; Arcadis
COMMISSIONED BY City of Den Bosch

Foto's Martien van Osch, Peter van Kampen (4), MTD Landschapsarchitecten (5, 7) en Daniel Nicolas (6, 8)

De Sortiebrug is een nieuwe verbinding over het water van de Aa naar de Noorderpoort van de historische citadel.

/ The Sortiebrug is a new crossing over the river Aa to the Noorderpoort gate in the historic citadel.

Foto's Martien van Osch

De restauratie van de 'halve maan' aan het Muntelbolwerk – een verdedigingswerk om de vijand op grote afstand te houden – had tot doel om dit militair erfgoed beter herkenbaar te maken in de parkstrook tussen de Bartenbrug en het park rond het meertje de IJzeren Vrouw.

/ The purpose of restoring the 'half moon' in the Muntel bastion – a fortification designed to keep the enemy at a distance – was to make this piece of military heritage more visible in the park strip between the Bartenbrug, a bridge still to be built, and the park around IJzeren Vrouw (Iron Lady) lake.

Inrichtingsplan voor het ravelijn, een versterkt vijfhoekig eiland tussen twee achttiende-eeuwse 'halve manen', ontworpen door Menno van Coehoorn. De reconstructie is momenteel in uitvoering.

/ Plan for the ravelin, a fortified pentagonal island between two seventeenth century bastions, designed by Menno van Coehoorn. The reconstruction is currently in progress.

Illustratie Bureau Oslo

Entree van de ondergrondse parkeergarage in de stadswalzone aan de zuidoostkant van de binnenstad. De pergola en de bank zijn onderdeel van een wandelroute langs de vestingwerken.

/ Entrance to the underground car park in the rampart zone on the south-east side of the city centre. The pergola and bench are part of a walking route along the fortifications.

Vanuit de binnenstad loopt een looproute door de heringerichte Casinotuin naar de stadswalzone.

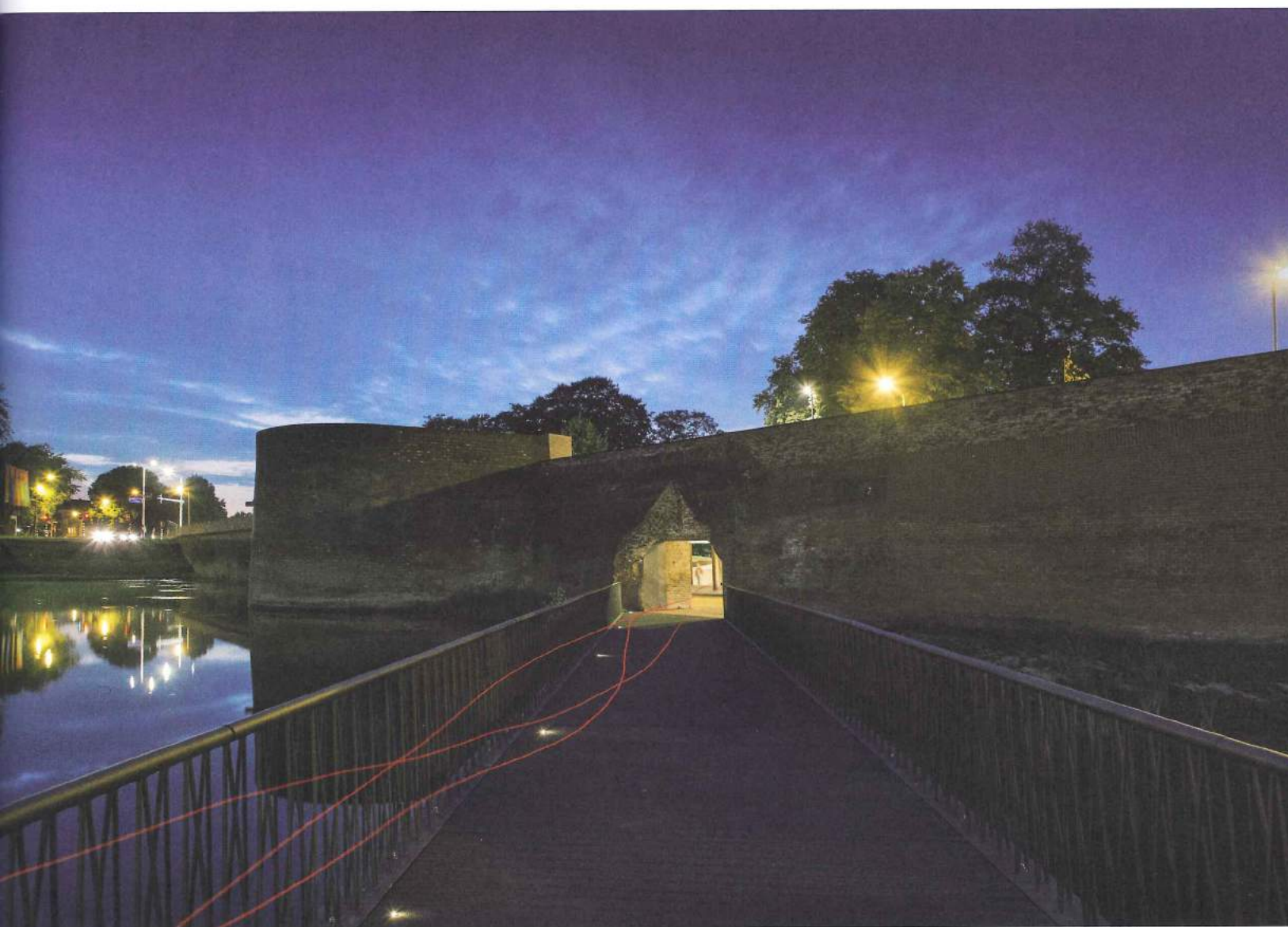
/ A pedestrian way runs from the city centre through the renewed Casino garden to the rampart zone.

Ontwerp voor de stadswalzone met in het midden de loopbrug over het water van de teruggegraven gracht en rechts de entree van de parkeergarage.

/ Design for the rampart zone, showing the bridge over the restored moat to the entrance to the underground car park. The car park was designed by Studio Leon Their.

Illustratie MTD Landschapsarchitecten

Spectaculaire ingreep: de loopbrug door de bres in oude vestingmuur.

/ The pedestrian bridge through the opening in the old city wall makes a spectacular feature.

Foto's MTD Landschapsarchitecten